

İCRA HAKİMİYYƏTİNİN İNSTİTUSİONALLAŞMASI PROBLEMİ

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/104/181-185>

İnstitusionallaşma siyasət elminin və idarəetmənin öyrənilməsində, xüsusən də hökumətin icra-edici qolunun fəaliyyətinin tədqiqində mühüm konsepsiya hesab edilir. O, hakimiyyət mexanizmləri daxilində strukturların, qaydaların və normaların rəsmiləşdirilməsini və konsolidasiyasını əhatə edir. İnstitusionallaşmanın nəzəri əsaslarını və nəticələrini tədqiq etməklə biz onun siyasi sistemlər daxilində icra hakimiyyətinin formalaşmasında və sabitləşdirilməsində əhəmiyyətinə işıq salmaq istəyirik.

Açar sözlər: İcra hakimiyyəti, prezidentlik, institusionallaşma, siyasi elm, fəlsəfə, idarəetmə.

Giriş. Siyasi elm və idarəetmə sahələrində institusionallaşma icra hakimiyyətinin necə fəaliyyət göstərdiyinin təhlilində mühüm rol oynayır. O, səlahiyyət strukturları daxilində çərçivələrin, qaydaların və müəyyən edilmiş standartların rəsmiləşdirilməsi və möhkəmləndirilməsi prosesini əhatə edir. Bizim məqsədimiz institusionallaşmanın nəzəri əsaslarını və nəticələrini öyrənməklə onun siyasi çərçivələrdə icra hakimiyyətinin formalaşmasında və gücləndirilməsində əhəmiyyəti haqqında anlayışlar təqdim etməkdir. Məqalədə həmçinin müasir dövr təhlil olunur və qeyd edilir ki, Qərb liberal demokratiyalarında icra hakimiyyətinin sərhədləri ilə bağlı müzakirələr çox vaxt aydın konstitusiya təlimatlarının olmaması ilə fərqlənmişdir. Dayzenhaus və Kempbel kimi alimlər, xüsusilə asayışı qorumaq üçün müəyyən edilmiş hüquqi normalardan kənara çıxmağa ehtiyac ola biləcəyi böhran və milli təhlükəsizlik vəziyyətlərində icra hakimiyyəti orqanlarının hərəkətlərinin qanuniliyini araşdırdılar. Bəziləri qanundan məhdud kənarlaşmaları müdafiə edir, digərləri isə Daysinin prinsiplərinə əməl edərək, sonrakı hüquqi yoxlamanın vacibliyini vurğulayır. Eyni zamanda, Bert Rokman və Joel Aberbax kimi politoloqlar ABŞ-da icra hakimiyyətinin təkamülünü araşdıraraq, xarici amillərin təsirini və icra hakimiyyətinin hansı kontekstdə fəaliyyət göstərdiyini vurğulamışlar. Bu müzakirələr müasir idarəetmədə icra hakimiyyətinin davam edən incəliklərini vurğulayır.

İnstitutsionallaşma məfhumunun təhlili. Əvvəlcə institusionallaşma anlayışını başa düşmək üçün onun tarixi təkamülünü dərinlənən araşdırmalıyıq. İctimai və siyasi həyatın əsas elementləri kimi institutlar ideyası Aristotel kimi klassik siyasi filosoflara gedib çıxır. Lakin müasir idarəçilik çərçivəsində qurumların sistemli şəkildə yoxlanılmasına zəmin yaradan maarifçilik ideyaları olmuşdur. Bu baxımdan, institusionallaşma cəmiyyət daxilində fərdlərin və təşkilatların davranışlarını istiqamətləndirən norma və qaydaların yaradılmasına əsaslanır. Bu nəzəri əsas hakimiyyətin icra mexanizmində nizam-intizamın və ardıcılığın qorunmasında strukturlaşdırılmış təlimatların əhəmiyyətini vurğulayır [1, s.227].

Güc və səlahiyyət arasındakı qarşılıqlı əlaqə institutsionallaşmanın nəzəri əsaslarının mərkəzidir. Maks Veberin iddia etdiyi kimi, hakimiyyət legitimləşdirilmiş gücdür və icra hakimiyyətinin institutlar vasitəsilə rəsmiləşdirilməsi onun cəmiyyət daxilində həyata keçirilməsi və qəbul edilməsi üçün vacibdir [2, s.55].

Hakimiyyətin icra mexanizminin institutsionallaşmasının ilkin təzahürlərindən biri bürokratik və inzibati strukturların inkişafıdır. İcra hakimiyyəti siyasəti həyata keçirmək, qanunları tətbiq etmək və ictimai xidmətləri göstərmək üçün yaxşı təşkil olunmuş bürokratiyaya arxalanır. Bürokratiya daxilində rolların və məsuliyyətlərin bu şəkildə rəsmiləşdirilməsi institusionallaşmanın əsas komponentidir [3, s.1258]. Bununla bağlı müxtəlif mütəfəkkirlərin fikirlərini sonrakı səhifələrdə detallı şəkildə təqdim edəcəyik. Ona görə də burada sadəcə kiçik bir giriş verməklə kifayətlənirik.

Eləcə də konstitusiya və hüquqi bazalar icra hakimiyyətinin institusionallaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Bu sənədlər icra hakimiyyətinin səlahiyyətlərini, funksiyalarını və məhdudiyyətlərini müəyyən edir, onun fəaliyyət göstərə biləcəyi parametrləri müəyyən edir. Qanunun aliliyi icraedici

hərəkətlərin hüquq normalarına uyğunluğunu təmin edən institusionallaşmanın əsas aspektidir [4, s.174]. Bununla bağlı da müxtəlif mütəfəkkirlərin fikirlərini sonrakı səhifələrdə detallı şəkildə təhlil edəcəyik.

Institusionallaşma həm də siyasi sistemə nəzarət və tarazlığın daxil edilməsini nəzərdə tutur. Monteskye tərəfindən konseptuallaşdırılan hakimiyyət bölgüsü, institusionallaşmanın icra hakimiyyəti daxilində hakimiyyətin cəmləşməsindən necə qorunduğunun bariz nümunəsidir.

Ümumilikdə söyləyə bilərik ki, institusionallaşmanın mühüm təsirlərindən biri idarəetmədə sabitliyin və davamlılığın təşviqidir. Hakimiyyətin icra mexanizmi institusionallaşdıqda kəskin dəyişikliklərə və ya pozulmalara daha az həssas olur və siyasi sistemlərin uzunmüddətli həyat qabiliyyətinə töhfə verir. Institusionallaşma həm də icra hakimiyyəti daxilində hesabatlılığı və şəffaflığı gücləndirir. Rəsmiləşdirilmiş prosedurlar, nəzarət mexanizmləri və hüquqi bazalar icra hakimiyyətini öz hərəkətlərinə görə məsuliyyətə cəlb etməyə imkan verir və bununla da səlahiyyətdən sui-istifadə potensialını azaldır [5, s.180].

Hakimiyyətin icra mexanizminin institusionallaşması onun legitimliyini artırır və ictimaiyyətin etimadını qazanır. İcraedici tədbirlər müəyyən edilmiş institutlar və qanunvericilik çərçivələri çərçivəsində həyata keçirildikdə, onlar vətəndaşlar üçün daha etibarlı və məqbul hesab edilir [6, s.151].

Başqa sözlə desək, institusionallaşma siyasi sistemlərdə hakimiyyətin icra mexanizminin stabil fəaliyyətinin əsasını təşkil edən fundamental anlayışdır. Institusionallaşmanın nəzəri əsasları onun tarixi inkişafını, norma və qaydaların rolunu, güc və hakimiyyət arasında qarşılıqlı əlaqəni vurğulayır. İcra hakimiyyətinin institusionallaşdırılması bürokratik strukturların, qanunvericilik bazalarının, nəzarət və tarazlığın yaradılmasını nəzərdə tutur ki, bu da sabitlik, hesabatlılıq və ictimai etimad kimi nəticələrə gətirib çıxarır. Institusionallaşmanın nəzəri əhəmiyyətini dərk etmək, siyasi sistemlərin ümumi sağlamlığına və davamlılığına töhfə verən icra hakimiyyətinin strukturlaşdırılmış idarəetmə sərhədləri daxilində necə fəaliyyət göstərdiyini anlamaq üçün çox vacibdir.

İcra hakimiyyəti və institusionallaşma kəsişməsi. Siyasi nəzəriyyə və konstitusiya hüququ sahəsində əsas məsələlərdən biri icra hakimiyyətinin vahid dövlət sistemi daxilində nə dərəcədə həyata keçirilə bilməsidir. Tarixən qanunvericilik və icra hakimiyyətinin vahid orqanda cəmləşməsinə şübhə ilə yanaşılıb, çünki bu, potensial olaraq fərdi azadlıqlara təhlükə yarada bilərdi. Bu narahatlıq hakimiyyətlərin bölünməsinə tiranlıq qarşı qoruyucu vasitə kimi müdafiə edən Monteskye kimi siyasi filosofların ideyaları ilə səsləşir. Tarixi dinamika icra hakimiyyəti ilə bağlı müasir nəzəriyyələri başa düşmək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu baxımdan, hakimiyyətin bölünməsi prinsipi elmi diskussiyada əsas mövzudur. Bu sahədəki tədqiqatçılar iddia edir ki, qanunların mühakimə, qanunvericilik və icra funksiyaları bir-birindən aydın şəkildə ayrılmaqda hüquq və azadlıqlar risk altına düşür. Maarifçilik dövrünə aid edilən bu doktrina hakimiyyətin cəmləşməsinin və ondan potensial sui-istifadənin qarşısını almaq üçün həyati mexanizm rolunu oynayır [7, s.40].

Tədqiqatlarda icra hakimiyyətinin əsasən statik və konturları dəqiq müəyyən edilmiş qurum olmadığı, daha çox icra hakimiyyətini həyata keçirən rejimin bir təsviri olduğu fikri təqdim edilir. İcra hakimiyyəti çoxlu funksiyaları əhatə edir ki, bunlardan bəziləri ənənəvi olaraq icra hakimiyyəti ilə əlaqələndirilir, məsələn, xarici əlaqələr və inzibati vəzifələr. İcra hakimiyyətinin bu dinamik xarakteri onun sərhədlərinin dəqiq müəyyən edilməsində çətinliyi göstərir [8, s.61].

Bu baxımdan, vahid hökumət sistemində icra hakimiyyətinin sərhədləri sərt şəkildə müəyyən edilə bilməz, əksinə bu prinsiplər yazılı Konstitusiya və zərurilik doktrinasına əsaslanmalıdır. Qanunilik prinsipi icra hərəkətləri üçün mühüm məhdudedicilə rol oynayır, onların müəyyən edilmiş hüquq normalarına uyğunluğunu təmin edir. İcra hakimiyyətindəki bu çeviklik idarəetmənin inkişaf edən ehtiyaclarını və gözlənilməz vəziyyətlərə uyğunlaşma zərurətini qəbul edir. Məsələn, tədqiqatlarda ABŞ, İngiltərə, Fransa və Avstraliya Konstitusiyasının təfsirində ilkin siyasi nəzəriyyəçilərin ideyalarından necə istifadə edildiyi qeyd olunur. Bu, nəzəri perspektivlərin icra hakimiyyətinin limitlərinə davamlı təsirini nümayiş etdirir. Digər demokratik ölkələrdə olduğu kimi, sözügedən dövlətlərin sistemi də hakimiyyətlərin bölünməsinin praktiki tətbiqi ilə mübarizə aparır, icraedici funksiyaların xalqın unikal ehtiyaclarını qarşılayarkən müvafiq çərçivələr daxilində qalmasını təmin edir [2, s.58].

Ümumiləşdirsək, hakimiyyətin icraedici qolu haqqında diskurs tarix boyu siyasi filosoflar və nəzəriyyəçilər üçün diqqət mərkəzində olmuşdur. Aristotel, Platon, Monteskye, Russo, Hobbes, Veber və Makiavelli kimi filosoflar icra hakimiyyətinin mahiyyəti, rolu və məhdudiyyətləri haqqında unikal perspektivlər təklif etmişlər. İcra hakimiyyətinin mahiyyəti kontekstində, Aristotel və Platon meritokratik hakimiyyəti və hökmdarların fəlsəfi biliklərə malik olmasını müdafiə edirdilər, Monteskye isə icra hakimiyyətinin qollardan biri olması ilə hakimiyyətin bölünməsinin zəruriliyini vurğulayırdı. O, icra hakimiyyətini qanunvericilik və məhkəmə funksiyalarından fərqlənməli olan praktik funksiya kimi görürdü. Russo ümumi iradə anlayışını irəli sürərək, icra hakimiyyətinin xalqın kollektiv iradəsinə xidmət etməli olduğunu müdafiə edir, idarəçiliyə daha birbaşa və iştirakçı yanaşmanı vurğulayırdı. Hobbs isə öz növbəsində nizamı qorumaq və xaosun qarşısını almaq üçün mövcud olan güclü, mərkəzləşdirilmiş icra hakimiyyətinə inanırdı. Onun baxışı təhlükəsizlik ehtiyacından irəli gələn xarakter etibarilə mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi.

İcra hakimiyyətinin rolu və məhdudiyyətlərinə gəlinə isə, Monteskyenin hakimiyyət bölgüsü doktrinası nəzarət və tarazlığın vacibliyini vurğulayaraq, icra hakimiyyətinin nəzarətsiz səlahiyyətləri toplamaq imkanlarını məhdudlaşdırırdı. Russonun ümumi iradəni qabartması isə bir məhdudiyyət elementi rolunu oynayırdı, çünki icra hakimiyyəti həmişə xalqın kollektiv maraqlarına uyğun olmalıdır. Hobbes icra hakimiyyətinə xas məhdudiyyətlər görmürdü. Təhlükəsizliyə can atmaq və təbiət vəziyyətindən qaçmaq əsas götürülərək mütləq idi. Makiavellinin pragmatik yanaşması etiraf edirdi ki, icra hakimiyyəti şəraitə uyğunlaşmalı və lazım gəldikdə hiyləgərlikdən istifadə etməlidir.

Müasir perspektivdə isə Maks Veberin rəşional-hüquqi səlahiyyət konsepsiyası icra hakimiyyətinə bürokratik yanaşma təqdim edərək, idarəetmə forması kimi qayda və normaları vurğulayırdı. Müasir kontekstdə icra hakimiyyəti ilə bağlı diskurs çox vaxt qanunun aliliyi, konstitusiyaya məhdudiyyətləri və demokratik prinsiplər ətrafında fırlanır. Müasir perspektivlər məhdudiyyətlərin və hesabatlılığın vacibliyini vurğulayaraq bürokratiya və qanunun aliliyi anlayışlarını təqdim etmişdir. Müasir idarəçilikdə icra hakimiyyətinin rolu, məhdudiyyətləri və hökumətin digər qolları ilə əlaqələri haqqında davam edən müzakirələrlə diskurs inkişaf etməyə davam edir. Nəticə etibarilə isə icra hakimiyyətinin mahiyyəti və həyata keçirilməsi siyasi nəzəriyyədə idarəetmənin və cəmiyyətin daim dəyişən dinamikasını əks etdirən mərkəzi məsələlər olaraq qalır.

Müasir dövrün politoloji diskussiyasına davam etsək, Bert Rokman ABŞ-da prezidentlik və icra hakimiyyəti ilə bağlı geniş araşdırmaları və yazıları ilə tanınan görkəmli politoloqdur. Onun siyasi elm sahəsinə verdiyi töhfələr icra hakimiyyətinin mürəkkəbliklərinə və onun hökumətin digər qolları ilə qarşılıqlı əlaqəsinə işıq salmışdır. Rokmanın mərkəzi tədqiqat sahələrindən biri ABŞ-da icra hakimiyyəti, xüsusilə də prezidentlik və qanunvericilik orqanı arasındakı əlaqələrə aiddir. Onun işi prezidentlərin Konqreslə necə qarşılıqlı əlaqədə olduğunu, bölünmüş hökumətin mürəkkəbliklərini, partiyaların dinamikasını və siyasət danışıqlarını araşdırır.

Rokmanın araşdırması prezident hakimiyyətinin zamanla necə inkişaf etdiyini başa düşməyimizə kömək edir. O, müasir dövrdə prezidentliyin dəyişən rolunu və icra hakimiyyətinin miqyasına təsir edən amilləri araşdırıb. Onun təhlili icra hakimiyyətinin dinamikasının formalaşmasında kontekst və xarici amillərin əhəmiyyətini vurğulayır. Rokmanın icra hakimiyyətinə münasibəti, xüsusən də müxtəlif siyasi partiyaların icra və qanunvericilik qollarına nəzarət etdiyi hakimiyyət bölgüsü kontekstində aktualdır [9, s.85].

Siyasi elm sahəsində görkəmli alim olan Joel Aberbax da ABŞ kontekstində icra hakimiyyətinin öyrənilməsinə mühüm töhfələr vermişdir. Onun araşdırmaları və yazıları icra hakimiyyətinin dinamikası və onun hökumətin digər qolları ilə qarşılıqlı əlaqələri haqqında dəyərli fikirlər vermişdir. Joel Aberbaxın icra hakimiyyətinə münasibəti Amerika siyasəti və hökumətinin hərtərəfli başa düşülməsindən qaynaqlanır. Onun tədqiqatları icra-qanunvericilik münasibətlərinin dinamikası, ictimai rəyin rolu və prezidentlərin öz siyasət gündəmlərinin irəliləyişində qarşılaşdıqları problemlər haqqında dəyərli fikirlər təqdim edir [9, s.76].

Nəticə. Müasir dövrdə, Qərb liberal demokratiyalarında icra hakimiyyəti ilə bağlı diskurs, çox vaxt açıq konstitusiyaya təlimatlarının olmaması səbəbindən onun hüdudlarının müəyyən edilməsi problemi ilə əlamətdar olmuşdur. Dayzenhaus və Kempbell kimi alimlər müstəsna hallarda, xüsusən də fəvqəladə hallar və milli təhlükəsizlik problemləri kontekstində icra hakimiyyətinin hərəkətlərinin

legitimliyi ilə bağlı təhlillər aparıblar. Bəziləri nizam-intizamı qorumaq üçün qanundan məhdud şəkildə kənara çıxmağı müdafiə edirsə, digərləri Daysinin prinsiplərinə əməl edərək retrospektiv hüquqi yoxlamanın vacibliyini vurğulayırlar. Eyni zamanda, Bert Rokman və Joel Aberbax kimi politoloqlar ABŞ-da icra hakimiyyətinin təkamülünü araşdıraraq, xarici faktorların təsirini və icra hakimiyyətlərinin hansı kontekstdə fəaliyyət göstərdiyini vurğulayırlar. Bu müzakirələr müasir idarəetmədə icra hakimiyyətinin mürəkkəbliyinin davam etdiyini göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. Yaman, A.; Ünal, H. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Yürütme Erki Bağlamında Değerlendirilmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2021, 2(26), 225-246.
2. Türe, İ. Başkanlık Sisteminde Yürütme Organının Gücü: ABD, Arjantin ve Brezilya. Researcher, 2016, 4(2), 54-73.
3. Çelik, Ö. Amerika Birleşik Devletleri Hukukunda Yürütme İmtiyazı. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2022, 30(3), 1253-1299.
4. Gül, C.; Karagöz, K. Çağdaş Siyasal Rejimlerde Etkin Yürütme Olgusu Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2007, 11(1), 711-752.
5. Çelebi, Ö. Amerika Birleşik Devletleri'nde Başkanın Kararname Çıkarma Yetkisi. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2022, 13(1), 179-190.
6. Çapar, A. Yargı Bağımsızlığı Ekseninde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yürütme ve Yargı İlişkisi. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2022, 13(1), 148-165.
7. Işık, M. Hukuk devleti bağlamında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin kuvvetler ayrılığı açısından bir değerlendirmesi. İstanbul: Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023, 221 s.
8. Benli, M.D. Kuvvetler ayrılığı prensibinin temel hak ve özgürlüklerin korunmasındaki işlevi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021. 180 s.
9. Yılmaz, A. ABD başkanlık sistemi ile Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin yapısal ve işlevsel olarak incelenmesi. Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020. 206s.

ТУРАЛ МАМЕДОВ

Бакинский Государственный Университет

ПРОБЛЕМА ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ

В статье утверждается, что институционализация в сфере политологии и менеджмента играет важную роль в анализе функционирования исполнительной власти. Он включает в себя процесс формализации и укрепления рамок, правил и установленных стандартов в рамках властных структур. Наша цель - изучить теоретические основы и последствия институционализации и дать представление о ее важности в формировании и укреплении исполнительной власти в политических рамках. В статье также анализируется современная эпоха и отмечается, что споры об пределах исполнительной власти в западных либеральных демократиях были заметными, часто осложняющимися отсутствием четких конституционных принципов. Такие ученые, как Дизенхаус и Кэмпбелл, исследовали законность действий исполнительной власти, особенно в ситуациях кризиса и национальной безопасности, когда отступления от установленных правовых норм могут быть необходимы для поддержания порядка. Некоторые выступают за ограниченные отступления от закона, в то время как другие следуют принципам Дайси и подчеркивают важность последующей юридической проверки. В то же время такие политологи, как Берт Рокман и Джоэл Абербах, изучали эволюцию исполнительной власти в США, подчеркивая влияние внешних факторов и контекста, в котором действует исполнительная власть. Эти дебаты подчеркивают сохраняющиеся тонкости исполнительной власти в современном управлении.

Ключевые слова: Исполнительная власть, президентство, институционализация, политология, философия, управление.

TURAL MAMMADOV
Baku State University

THE PROBLEM OF INSTITUTIONALIZATION OF THE EXECUTIVE POWER

The article states that institutionalization in the fields of political science and management plays an important role in the analysis of how the executive power functions. It involves the process of formalizing and reinforcing frameworks, rules and established standards within authority structures. Our goal is to study the theoretical foundations and implications of institutionalization and provide insights into its importance in the formation and strengthening of executive power in political frameworks. The article also analyzes the modern era and notes that debates about the limits of executive power in Western liberal democracies have been prominent, often complicated by the lack of clear constitutional guidelines. Scholars such as Diezenhaus and Campbell have examined the legality of executive branch actions, particularly in situations of crisis and national security where departures from established legal norms may be necessary to maintain order. Some advocate limited derogations from the law, while others follow Dicey's principles and emphasize the importance of subsequent legal review. At the same time, political scientists such as Bert Rockman and Joel Aberbach studied the evolution of the executive power in the United States, emphasizing the influence of external factors and the context in which the executive power operates. These debates highlight the ongoing subtleties of executive power in modern governance.

Keywords: Executive power, presidency, institutionalization, political science, philosophy, administration.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 22 fevral 2024-cü il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 25 mart 2024-cü il.

Rəyçilər: t.e.d. Adil Baxşəliyev, t.ü.f.d. Məmmədəğa Baxışov.
